

ІНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА ЯК ФОРМА МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Н.М.Макаренко. Інвективна лексика як форма міжособистісного спілкування. У статті подається аналіз проблеми лихослів'я як основної форми міжособистісного спілкування у середовищі дорослих та підлітків, аналізується психологічна природа, семантичне коріння явища, визначаються причини вживання означеної лексики. Надано класифікацію основних причин: рішення конфліктів, приклад батьків, зв'язок слів у реченні. Виділено негативні (погіршення міжособистісних стосунків) та позитивні (зняття емоційної напруги) наслідки вживання даної лексики, надано стислий опис колекційної програми (коуч-тренінгу) щодо зниження рівня лихослів'я у підлітковому та юнацькому віці, покращення міжособистісного спілкування без вживання інвектив.

Ключові слова: інвектива, лихослів'я, агресія, деструктивна поведінка, лайф-коучінг, міні-ВААЛ.

Н.Н.Макаренко. Инвективная лексика как форма межличностного общения. В статье представлен анализ проблемы ненормативной лексики как основной формы межличностного общения в среде взрослых и подростков, анализируется психологическая природа, семантические корни явления, определяются причины употребления подобной лексики. Предоставлена классификация основных причин: решение конфликтов, пример родителей, связь слов в предложении. Выделены негативные (ухудшение межличностных отношений) и позитивные (эмоциональная разрядка) последствия употребления данной лексики, представлено краткое описание коррекционной программы (коуч-тренинга) для снижения уровня ненормативной лексики в подростковом и юношеском возрасте, улучшения межличностного общения без употребления инвектив.

Ключевые слова: инвектива, ненормативная лексика, агрессия, деструктивное поведение, лайф-коучинг, мини-ВААЛ.

Актуальність. Проблема лихослів'я, непристойної, грубої, недобророзумної мови, образливої промови, прокльонів, лайки, випадку – інвективи (від лат. *Invectivivus* – повний випадів, різкий) є надзвичайно актуальною для такого промислового мегаполіса, як місто Кривий Ріг та сучасного українського буття взагалі. «Гальма» щодо обмеження інвективів послабили настільки, що наразі лихослів'я стало замінити звичайну мову, охопивши всі сфери життя.

Дослідженню проблеми даного явища приділялася значна увага представниками різних галузей наук, психологами. Лихослів'я вивчалось як ненормативне мовлення (І.Білодід, В.Виноградов, С.Ожегов тощо) [2]; як прояв вербальної агресії (К.Лоренц, З.Фрейд, Е.Фром); як соціокультурний феномен (В.Жельвіс, Д.Ліхачов тощо) [5]. Генезу, причини, класифікації, функції лихослів'я вивчають сучасні психологи: О.Башманова, Е.Носенко, В.Татенко, Л.Широкорадюк [9]. Зокрема, знайомлячись з генезою лихослів'я, можна визначити, що «цей розвиток безпосередньо пов'язаний з процесами антропосоціогенезу, а саме – з появою морально-соціальних табу» [5, 290-291]. Аналізуючи книгу А.Флегона «Beyond the Russian dictionary», можна зазначити, що лихослів'я активно застосовувалося на різних етапах розвитку суспільства у мові видатних особистостей. Зокрема, геніальний О.Пушкін у листі до друга, описуючи стосунки з Г.Керн, використовує інвективи грубо-сексуального забарвлення. Їх певним чином можна вважати сублімацією, що подарувала світу «Я помню чудное мгновенье» [8, 65]. Крім того, сьогодні лихослів'я буквально культивують ЗМІ, фіксуються непоодинокі випадки вживання подібної лексики у мові розгніваних вчителів. Це приводить до того, що лихослів'я стає невід'ємною частиною буття.

«Вростання» лихослів'я у поведінку, за визначенням Л.Виготського, відбувається поетапно: спочатку його вважають способом колективної поведінки, засобом соціального пристосування, а потім – способом індивідуальної поведінки дитини, способом особистісного пристосування [4, 197].

Як у сучасних вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях [2;9] досить детально визначеної узагальнено основні причини прояву цього явища: загострені соціальні проблеми суспільства, підвищений рівень агресивності та засіб його знизити, наслідування деструктивної поведінки батьків, коли у дитини виникає потреба ідентифікації з близькими людьми, рефлекс наслідування у підлітковому віці задля самоствердження себе у гурті однолітків, спрощення, примітивізація мови. Останнім часом все частіше спостерігається лихослів'я у спілкуванні вчителів з учнями.

Метою нашого наукового дослідження є класифікація основних причин активного використання лихослів'я у міжособистісній взаємодії учнів підліткового, старшого шкільного віку та студентів, вивчення психологічної та семантичної природи лихослів'я, ситуативності його використання, пошук шляхів

зниження рівня вживання інвективів. Для досягнення мети розроблено та проведено декілька персональних коуч-тренінгів, які сприяли зниженню рівня лихослів'я серед учнів, студентів як у навчальному закладі, так і за його межами, результат яких переконує у можливості упровадження таких форм роботи у виховній діяльності. Це робить дослідження актуальним та своєчасним.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі дослідження була зібрана та проаналізована інформація щодо причин, частоти вживання, семантичної природи лихослів'я. Попри поширення в мові інвективної лексики, вивчення її, особливо в умовах школи, вишу, має певні труднощі. Стандартизовані валідні методики, які б дозволяли дослідити прояви лихослів'я, а також ситуації, що його провокують, ще не напрацьовані психолого-педагогічною наукою. Крім того, феномен лихослів'я належить до категорії «табуйованих» предметів дослідження: юнаки не завжди схильні відверто говорити на цю тему. Тому умовами дослідження передбачалось спостереження, бесіди, анонімне анкетування учнів, експертна оцінка для з'ясування характерних проявів, а також ситуацій, що провокують застосування лихослів'я.

На другому етапі дослідження упроваджено експериментальний лайф-коучінг для зниження рівня вживання інвективів серед підлітків, юнаків з подальшою повторною діагностикою. Робота проводилася за допомогою студентів Криворізького педагогічного інституту Оліфер Олени (факультет іноземних мов) та Страшевської Ольги (факультет практичної психології). Була обрана формувальна стратегія дослідження, план дослідження з малим N. За допомогою методу спостереження визначалися досліджувані, які систематично (більше 100 разів на день) вживали ненормовану лексику у спілкуванні, не зважаючи на оточення. Їм пропонувалося анонімно відповісти на запитання щодо віку, освіти, частоти вживання ненормативної лексики, визначити причини її використання, назвати умови та час початку упровадження подібної лексики у повсякденну мову. Загальна вибірка склала 154 досліджуваних: 16 учнів підліткового та 46 юнацького віку, 41 студент, 51 дорослий. З них 75 осіб чоловічої, 79 осіб жіночої статі. Освіта досліджуваних визначена на діаграмі.

Слід зазначити, що рівень освіти, стать не впливають на кількість та ситуативність вживання інвективів.

Частота використання інвективів всіма опитаними визначалася не тільки за результатами відповідей досліджуваних, а

й за допомогою методу експертних оцінок. У ролі експертів виступило 5 вчителів загальноосвітніх шкіл, які працюють з досліджуваними учнями підліткового та юнацького віку. Їм пропонувалося оцінити за 4-бальною шкалою частоту вживання учнями шкіл ненормативної лексики та визначити семантичну природу інвективів. Результати опитування та експертних оцінок представлені на графіках:

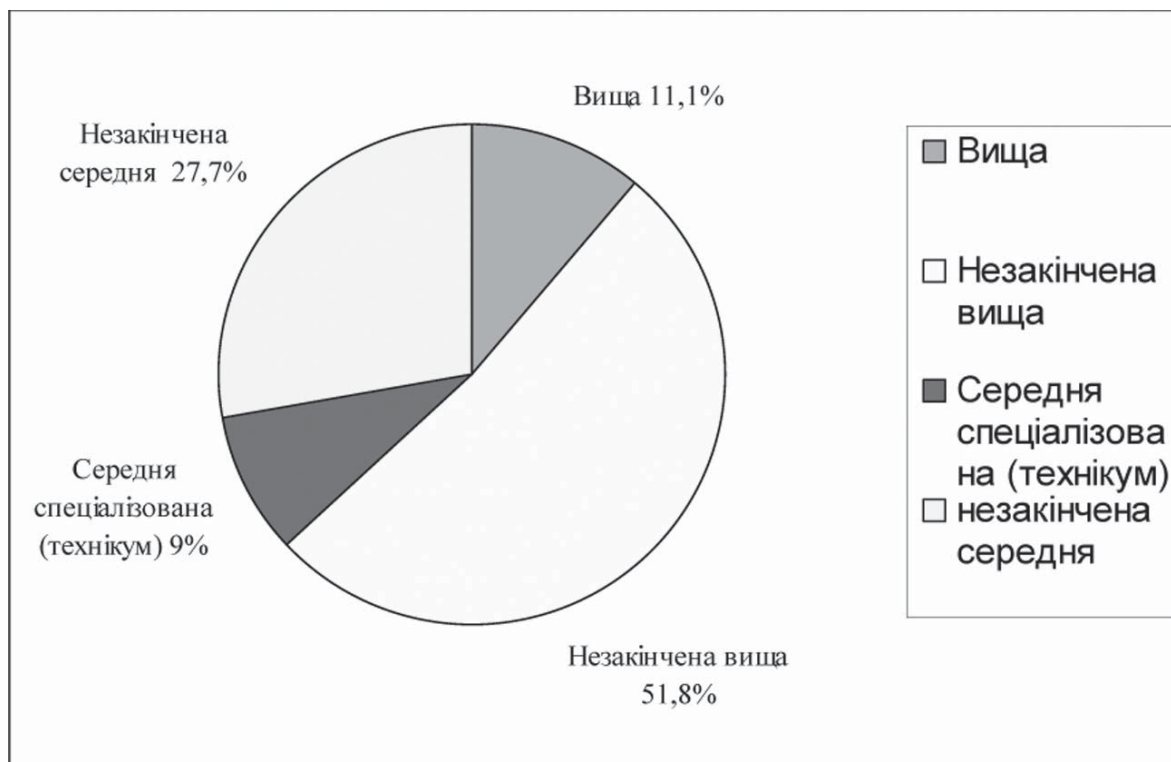

Рис.1.Рівень освіти досліджуваних (n=154)

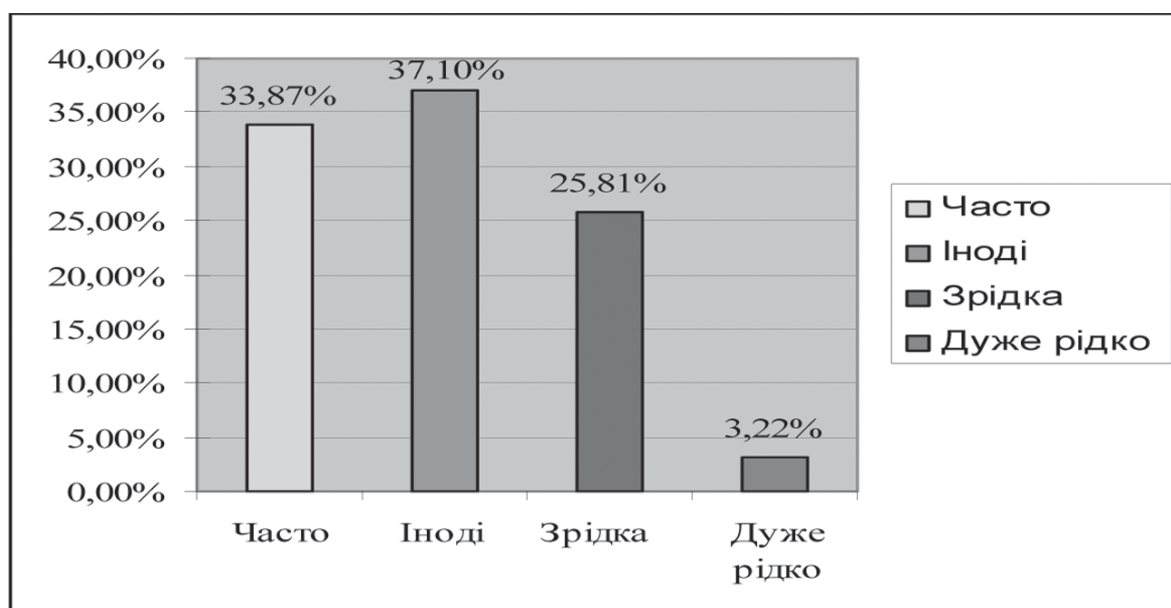

Рис.2.Частота вживання лихослів'я (на добу) (n=62)

Семантична природа лихослів'я класифікувалася (в залежності від частоти вживання, представленої на рисунку 2) на: сексуальну лексику, евфемізми статевих органів, гіперболізацію вад, демонічну лексику, анімалістичні, соціальні інвективи. Спостерігалось також вживання кримінальної лексики, прокльонів.

Рис.3.Семантична природа лихослів'я (n=62)

Основними причинами називалися: зниження емоційної напруги – 55 респондентів (35,71%); у конфліктній ситуації – 23 респонденти (14,99%); для зв'язку слів у реченні (при малому лексичному запасі) – 14 респондентів (9,1%); за звичкою – 37 респондентів (24,02%); за прикладом батьків – 5 респондентів (3,25%); потреба здаватися дорослим (у підлітковому віці) – 20 респондентів (12,99%).

Означені причини практично співпадають з переліком психолого-педагогічних причин лихослів'я, визначених Л.Ширококорядюк [9,17-29], що є свідченням масового існування даного явища.

Вивчаючи природу та основні причини явища, ми прагнули визначити позитивні та негативні наслідки вживання інвективів. З цією метою нами був проведений експеримент зі студентами природничого, філологічного, психолого-педагогічного факультетів Криворізького педагогічного інституту Криворізького національного університету (вибірка – 21 студент), який полягав у наступному. Потрібно було швидко занурити та тримати руки у ємкості з дуже холодною водою. У протоколі фіксувалася перша вербальна реакція. Досліджуваним пропонувалося тримати руки у воді, при цьому використовуючи лихослів'я, а потім переживати неприємні відчуття холоду «про себе». У першому випадку 17 студентів (80,9%) терпіли у два рази довше. Лихослів'я у два рази підвищувало больовий поріг досліджуваних.

Тобто, інвектива має деякі позитивні наслідки: вона дає певний виграш у часі для вибору перспективної тактики, послаблює напругу, певним чином впливає на самооцінку, знижує відчуття болю. Але переважає негативний ефект лихослів'я. «Закріплюючи у своїй поведінці деструктивні моменти (лихослів'я), людина спотворює свою особистість, завдаючи їй моральної та психологічної шкоди. Крім того, інвектива приголомшує самого інвектанта. Звернення до інвективи є фактичним визнанням свого психологічного банкрутства, капітуляцією перед ситуацією» [3]. На думку завідуючого кафедрою кримінальної психології МДППУ Сергія Єніколопова, лихослів'я впливає на ті зони мозку, які відповідають за емоції, допомагає людині знизити стрес, швидко зреагувати в екстремальних ситуаціях. Але вживання лихослів'я «для зв'язку слів у реченні» (що спостерігається у більшості випадків) знижує його експресивність, емоційність і, відповідно, дієвість, але засмічує мову, погіршує міжособистісні стосунки.

Лихослів'я не можна позбутися повністю у «хворому» на це явище середовищі, але його рівень можна значно знизити. Подібну гіпотезу ми сформулювали, коли при опитуванні просили досліджуваних уявити собі, що їх власна дитина використовує у спілкуванні з ними, їх рідними, знайомими ненормативну лексику. 93,5% опитаних давали однозначні відповіді: «цього не може бути», «я їй не дозволю», «вона буде покарана» тощо. 6,5% опитаних (підлітки) не змогли уявити таку ситуацію.

Тому було розроблено та упроваджено лайф-коучінг (на основі рекомендацій А.Парабелума) [7], який полягав у індивідуальній роботі з майбутніми випускниками шкіл (Сергій Щ., 16,5 років), підлітками (Олексій О., 14,1 років), студентами (Максим Д., 20 років), кількість інвективів у мові яких була у середньому 90-100 разів/день.

Передумовою для залучення хлопців до корегувальної роботи було проведення психолінгвістичної експертної оцінки звичайної повсякденної мови досліджуваних за допомогою електронної програми Мини-ВААЛ .

Ця система дозволяє оцінювати неусвідомлюваний емоційний вплив фонетичної структури текстів та окремих слів на підсвідомість людини, задавати характеристики бажаного впливу і цілеспрямовано коригувати тексти за обраними параметрами з метою досягнення необхідного ефекту впливу, оцінювати звуко-кольорові характеристики слів і текстів, робити словниковий аналіз текстів, здійснювати повноцінний контент-аналіз тексту

за великою кількістю спеціально складених вбудованих категорій і таких що, що задаються самим користувачем, здійснювати емоційно-лексичний аналіз текстів, робити вторинний аналіз даних шляхом їх візуалізації, факторного і кореляційного аналізу.

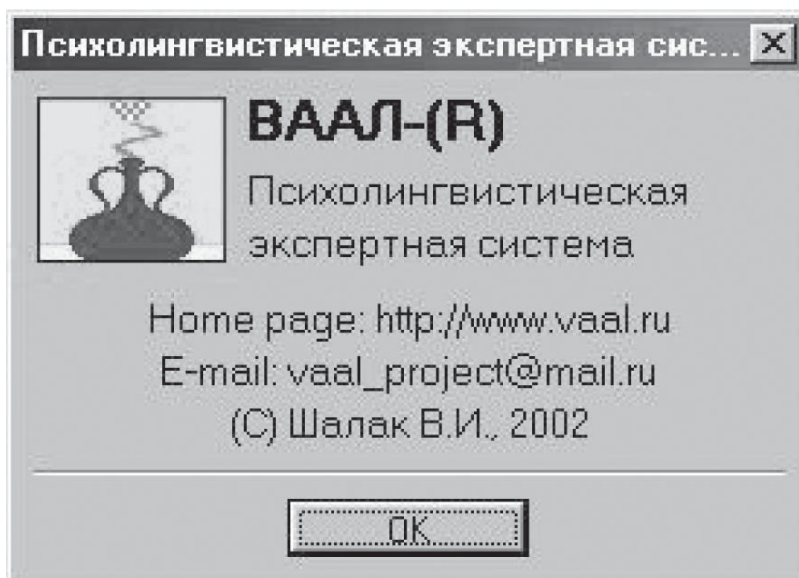

Рис.1. Електронна програма для психолінгвістичної експертизи мови

При оцінці за біполярним шкалами кожна шкала представлена за допомогою пари антонімічних прикметників, числової оцінки і кольорової смуги синього або червоного кольору. Довжина смуги пропорційна величині числової оцінки. Всього використовується 24 біполярних шкали: *хороший – поганий, гарний – потворний, радісний – сумний, світлий – темний, легкий – важкий, безпечний – страшний, добрий – злий, простий – складний, гладкий – шорсткий, округлий – незграбний, великий – маленький, грубий – ніжний, мужній – жіночний, сильний – слабкий, холодний – гарячий, величний – негідний, гучний – тихий, могутній – кволий, веселий – сумний, яскравий – тьмяний, рухливий – повільний, швидкий – повільний, активний – пасивний.*

Якщо оцінка по конкретній шкалі позитивна (червоний колір), то це означає, що відповідна ознака, представлена назвою шкали, в тексті виражена. Якщо оцінка негативна (синій колір), відповідна ознака в тексті пригнічена. Якщо ж оцінка відрізняється від нейтральної в межах похибки вимірювань, то вона представлена темно-сірим кольором.

Так, зазвичай, розмова підлітків, монологи досліджуваних (з вживанням інвективів) за фоносемантичним значенням сприй-

мається як проста, позитивна, світла, гарна. Але якщо виокремити найуживаніші інвективні слова («козел», «блін», «кайф»), проаналізувати їх фоносемантичний зміст, то отримуємо інший результат. Зокрема, фоносемантична оцінка слова «кайф» має такий вигляд (рис.2):

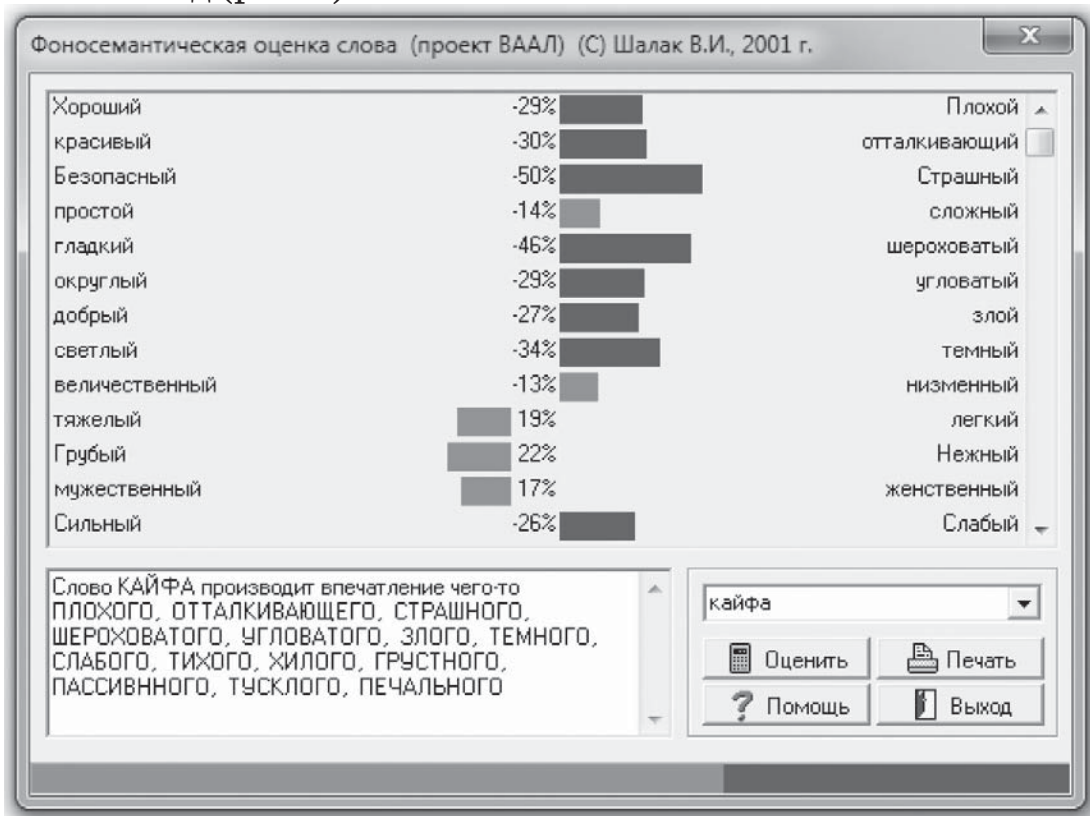

Рис. 2 Фоносемантична оцінка слова «кайф»

За тлумаченням програми маємо таке значення інвективи: відштовхуючий, страшний, злий, темний, тихий, пасивний, сумний.

Слід зазначити, що інтерпретація даних інвективних слів проводилась в присутності хлопців, які їх вживали, що зацікавило досліджуваних та вплинуло на бажання взяти участь у лайф-коучінгу.

Лайф-коучінг був спрямований на покращення сфери взаємовідношень з оточуючими без вживання лихослів'я. Метод коучінгу ми обрали тому, що він передбачає не нав'язування порад та жорстких рекомендацій, а дає можливість знайти відповідь на питання сумісно з досліджуванним, створює умови, при яких досліджувані самі визначали цілі для життєвих змін, шукали засоби досягнення цих цілей, формулювали етапи досягнення цілей.

Метою коучінгу вважали формування переконання досліджуваних у необхідності знизити рівень лихослів'я не тільки у

присутності вчителів, викладачів, а й у повсякденному житті. За визначенням О.О.Леонтєва, «мовлення розглядається як особлива, специфічна діяльність, тому за певних умов вдосконалитися у цій мовленнєвій діяльності можна як у будь-якій іншій» [6,134]. У основі роботи лежали основні принципи корекції, запропоновані Б.Ельконіним: діяльнісний принцип (під час занять моделювалися відповідні життєві ситуації, учасники отримували завдання застосовувати отримані знання, вміння у повсякденному житті, роблячи коректні зауваження оточуючим, які вживали лихослів'я); принцип залучення значущих осіб (проводилася відповідна роз'яснювальна робота з батьками та вчителями, запрошувалися викладачі кафедри зарубіжної літератури) [9,104-106].

Зрозуміло, що без спеціальної підготовки вважати наш лайф-коучінг зразковим не можна, але отримані у ході його проведення результати надихають на подальше використання саме таких видів роботи. Кожну сесію ми структурували за наступними етапами: визначали з якою метою проводиться коучінг, чому прийшов на неї досліджуваний, чого хоче досягти, як може йому допомогти коуч; потім визначали (формулювали) проблему та задачі, які потрібно вирішити під час коучінгу; шукали шляхи вирішення проблеми, планували поетапну діяльність для вирішення проблеми зниження рівня лихослів'я, реалізували заплановані активні дії у житті.

Під час проведення лайф-коучінгу ми використовували: метод бесіди-пояснення-переконання (під час якого демонстрували фрагменти корекції лихослів'я з фільму Г.Данелія «Джентльмены удачи», прослуховувалися аудіозразки літературної мови, запрошували викладачів мови та літератури, актора місцевого драматичного театру); метод моделювання ситуації (з використанням та порівнянням агресивного та неагресивного способів розв'язання комунікативних проблем, написання творів-мініатюр); метод рольової гри (з програванням ситуацій, у яких можливо застосувати практичні навички, виконанням ролі публічних осіб, які не можуть дозволити собі вживання лихослів'я); метод позитивного наслідування (досліджуваний протягом певного проміжку часу супроводжували викладача словесності, сприймаючи його мовлення, інтонації, поведінку); метод «публічності вчинку», при якому самі досліджуваний проводили роз'яснювальну роботу серед однолітків; метод «дуелі аргументів», при якому визначалися позитивні та негативні функції та наслідки лихослів'я; метод позитивного та негативного під-

кріплення (система накопичення балів, виплати штрафів та отримання заохочень, використання «календарика-пинарика», ведення журналу результатів та здійснень); метод реаліті-шоу «Камера» (під час якого досліджуваний протягом дня поведився як під включеними об'єктивами камери, що передбачало виключно позитивну поведінку).

Слід зазначити, що досліджувані були зацікавлені у проведенні лайф-коучінгу, виконували всі запропоновані завдання, намагалися проводити додаткову роботу щодо самовдосконалення, погоджувалися бути волонтерами щодо впровадження культури мовлення серед однолітків. Після проведення лайф-коучінгу ми провели спостереження та повторне опитування учасників з метою визначення динаміки вживання інвективів. Результат перевірено за допомогою *t*-критерію Стьюдента. При обчисленні при попарному порівнянні число ступенів свободи – 3. За таблицею рівнів значущості для *t* знаходимо, що для трьох ступенів свободи $t=0,95$ та повинно бути не менше 3,182. Зважаючи на те, що у результаті експерименту отримана величина 5,9 можна визначити, що зниження рівня лихослів'я можливе при використанні інтерактивно-пояснювальних методів.

Висновки. Узагальнюючи результати, слід зазначити.

1. Лихослів'я як прояв девіантної поведінки у сучасному суспільстві стає проблемою, яка потребує негайного реагування особливо представниками професій «людина-людина». На кількість вживання інвективів не впливає освіта, стать, оточення. Переважають у ненормативній лексиці інвективи сексуальної семантичної природи. Основними причинами існування даного явища є проблеми соціуму, потреба зниження агресії.

2. Повністю позбутися цього явища важко, але значно знизити рівень вживання інвективів можна у результаті систематичного, психологічного впливу з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей людини та за допомогою використання сучасних засобів впливу: тренінгів, коучінгу. Це доведено під час експериментального дослідження, у результаті якого рівень лихослів'я у досліджуваних знизився на 60%.

Список використаних джерел

1. Башманова Е. Л. Причины и факторы распространения сквернословия среди учащейся молодежи: [Электр. ресурс]. – Режим доступа: <http://scientific-notes.ru/pdf/014-22.pdf>.
2. Білодід І. Питання походження і розвитку слов'янської п'ємності /І.Білодід. – К., 1993.

3. Бурменская Г. В. Возрастно-психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей / Г. В. Бурменская, О. А. Карабанова, А. Г. Лидерс. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 99–107.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во АПН, 1960. – 518 с.
5. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как актуальная проблема / В.И.Жельвис. – М.: Ладомир, 1997. – 346 с.
6. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969.
7. Парабеллум А. Прорыв. 11 лучших тренингов по личностному росту // А.Парабеллум, Н.Мрочковский, А.Толкачев, О.Горячо. – СПб.: Питер, 2012. – 352 с.
8. Флегон А. Beyond the Russian dictionary / А.Флегон. – ТОО: РИКЕ, 1993. – 413 с.
9. Ширококордюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція / Л.Ширококордюк. – К.: Шк.світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

Spisok vikoristanih dzherel

1. Bashmanova E.L. Prichiny i faktory rasprostraneniya skvernosloviya sredi uchashcheisya molodezhy: Rezhym dostupa: <http://scientific-notes.ru/pdf/014-22.pdf>.
2. Bilodid I. Pytannja pohodzhennya i rozvytku slovyanskoyi pysemnosti / I.Bilodid – К.,1993
3. Burmenskaya G. Vozrastno-psihologicheskoye konsylytirovanie. Problemy psihicheskogo razvitiya detey / G. Burmenskaya, O.Karabanova, A.Luders. – М: МGY, 1990. – S.99-107.
4. Vygotskiy L. Razvitiye vysshyyh psyhycheskyh funkzyy / L. Vygotskiy. – М:APN, 1960. – 518s.
5. Zhelvis V. Pole brani. Skvernosloviye kak aktyalnaya problema / V. Tzelvis. – М: Ladomir, 1997. – 346 s.
6. Leontyev A. Psiholingvisticheskiye edinitsey u porozhdeniye rechevogo vyskazyvaniya \A. Leontyev. – М: Nauka,1969.
7. Parabellum A. Proryv. 11 luchyyh treningov po lichnostnomu rostu / A. Parabellum, N.Mrochkovskiy, A.Tolkachev, O.Goryacho. – SPb: Piter, 2012. – 352 s.
8. Flegon A. Beyond the Russian dictionary\ A.Flegon. – ТОО: РИКЕ, 1993. – 413s.
9. Shirokordyuk L. Luhoslivyya u shkilnomu seredovyshi: profilyaktyka I korektsia / L. Shirokordyuk. – К: Shk. Svit, 2009. – 128 s. (Biblioteka «Shkilnogo svity»)

Makarenko N.M. Invective vocabulary as a form of interpersonal communication. The article analyzes the obscene language which is becoming today the norm of interpersonal communication among teenagers and adults. There are some approaches to the problem of the obscene language as the form of verbal aggression, the sociocultural phenomenon. The psychological origins of the phenomenon are analyzed. The most common used vocabulary is sexual vocabulary, euphemisms of genitals, exaggeration of defects. The semantic roots of the phenomenon are revealed and diagnosed, the reasons of the vocabulary usage are defined (the main reason is stress relief). The classification of the main reasons is given: the conflict resolution, examples set by parents, the word connection in the sentences. The negative (the deterioration of interpersonal relations) and positive (stress relief) consequences of this vocabulary usage are distinguished, the brief description of the remedial coach program is presented on the obscene language usage reduction at the juvenile and adolescent age, improvement of interpersonal communication without invective usage. The methods of the research are a talk (interview), listening to audio examples, the methods of public action and role playing. The results of coaching are checked by the method of sampling theory (mathematical statistics) and the given results testify to the effect of solving the problem by systematical psychological influence from the view of juvenile and adolescent age individual peculiarities.

Key words: invective, obscene language, aggression, destructive behavior, life-coaching, correctional, remedial work, the methods of influence, mini-VAAL.

Отримано: 5.09.2013 р.

УДК 159.923.2-053.81

С.А.Михальська, Н.С.Славіна

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

С.А.Михальська, Н.С.Славіна. Особливості становлення професійної самосвідомості в юнацькому віці. У статті розкрито особливості становлення професійної самосвідомості в юнацькому віці. Зроблена спроба довести, що самосвідомість формується в життєдіяльності і спілкуванні з навколишніми людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей і т. д., а професійна самосвідомість – це проекція усіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність. Ефективність здійснення професійної діяльності у майбутньому